

FOUCAULT'NUN ARKEOLOJİSİ */**

Ian HACKING

Çev: Yard.Doç.Dr.Veli URHAN

L'Archéologie de Foucault

Foucault est un esprit analytique original et les faits le fascinent. Il excelle à réorganiser les événements du passé pour repenser le présent. Il parvient avec élégance à débusquer sous les évidences les plus familières le doute et l'incohérence. Le génie de Foucault, c'est de s'arrêter aux petits drames, de les faire voire comme des faits auxquels personne ou presque n'avait jamais fait attention, et de transformer ces situations en indices de confrontation qui avaient jusque-là échappé à la réflexion et qui, prétend-il, constituent l'ordre social. Il nous présente les événements dans un ordre nouveau que nous n'avons pas perçu auparavant. Il en renforce l'effet au moyen d'instantanés remarquables pris avant et après l'événement, de chaque côté de la limite qui sépare une tradition de sa transformation.

İktidar/Bilgi: Michel Foucault'nun iktidar hakkında konuşmanın yeni biçimlerini tanımlamayı denediği dokuz mülakat, bir deneme ve iki konferansı içermektedir¹. Üstelik, bu, ellili yıllarda başlamış olan dikkate değer bir zihinsel macera içinde yer alan bir dönemdir. Foucault'nun eserinde "anahtar-sözcükler" vardır: işgücü, dil, hayat, delilik, mastürbasyon, tıp, askerlik, Niethzsche, hapisane, psikiyatri, Don Quichotte, Sade ve seks. Kendinizi bu gençlik temalarının ne cazibesine ne de iticiliğine bırakmayınız. Foucault olgulara büyük önem veren, çözümlemeci, orijinal bir düşünürdür. O şimdiyi düşünmek için geçmişin olaylarını örgütlemeyi, en açık gerçeklikler altında

* Bu makale *Michel Foucault Lectures critiques* (Traduit de l'anglais par Jacques Colson), De Boeck Université, 1989 Paris, ss. 39-53 de yer almaktadır.

** The New York Review of Books, Copyright 1981. Nyrev, Inc. in izniyle yayınlanmıştır.

1 M. Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, éd. Colin Gordon, trad. Colin Gordon et al. (New York: Pantheon 1980).

kuşkıyuyu ve tutarsızlığı büyük bir incelikle ortadan kaldırmayı başarır. Onun iktidar ve bilgi konusundaki mevcut düşüncesi hiç kuşkusuz olgunlaşmasını henüz tamamlamadığı halde bu olgunlaşmanın önemi apaçık ortadadır.

İktidar ile bilgi arasında hangi ilişkiler vardır? Bu soruyla ilgili çok özet, fakat doğru olmayan iki cevap öne sürülebilir: 1) Bilgi iktidarda olanların kendi amaçları için kullanabilecekleri bir araçtır. 2) Yeni bir bilgi yeni bir iktidar tipini kullanabilen yeni bireyler ya da kurumlar sınıfına yol açar. Bu iki öneri ideoloji konusunda birbirine zıt iki tezi yansıtmaktadır: a) Yönetici olan bir sınıf kendi çıkarlarına yarayan bir ideolojiye yol açar, b) yeni bir ideoloji, yeni değerleriyle, yeni bir yönetici sınıf için bir kapı aralar. İster dolaylı isterse dolaysız bir yolla olsun, bu ikili sınıflandırmalar hiç kimsenin hoşuna gitmez. Foucault, başkaları gibi, iktidar-bilgi etkileşimi hakkında yeni bir anlayışın araştırılmasıyla meşguldür, fakat bu ilişkiyi o "iktidar" ve "bilgi"den ibaret olan iki veri arasında aramamaktadır. Her zaman olduğu gibi, o özneyi tamlığı içinde düşünmeye çalışır ve öznenin "bilgi"si, "iktidar"ı gibi ayrıca kurulmak zorundadır. Hiç kimse bu bilgiye sahip değildir; hiç kimse bu iktidarı kullanamaz. Elbette, bazı şeyleri bilen insanlar vardır. Elbette, başka bireyleri yöneten bireyler ve kuruluşlar vardır. Elbette, otoriteden ileri gelen baskı ve zorlamalar vardır. Elbette, ondokuzuncu yüzyıldan beri bilgi ve iktidar biçimleri her şeyden önce burjuvazinin işine yaradı ve şimdi de Doğu Avrupa'da denk bir sınıfın işine yaramaktadır. Fakat bu yönetici sınıflar nasıl iktidarda bulduklarını ve ilişkinin öteki terimleri -görevliler, yönetilenler, mahkumlar, sürgünler- bulunmaksızın ister istemez rolünü oynaya kişiler durumunda olamayacaklarını bilmiyorlar. Bu, kavgaların istenmeden yapıldığı küçük yerel olaylar düzeyinde, oynadıkları oyunun bilincinde olmayan oyuncular arasındaki iktidarın çözümlemesine girişmenin gerekli olduğu temele aittir.

Bu tür proje yeni değildir. Foucault'nun dehâsı, bu küçük dramlara önem vermek, onları hiç kimsenin ya da hemen hemen hiç kimsenin kendilerine dikkat etmemiş olduğu olgular olarak göstermek, ve bu durumları, o zamana kadar dikkatten kaçmış olan ve sosyal düzeni oluşturan karşılaştırma eksenleri haline getirmek olduğunu öne sürüyor. Bildiğimiz soyutlamalarına rağmen Foucault müelliflerin en şomutudur da. O olgulara tapar. Bu mülâkatlardan birisi son derece temsilî bir biçimde bitmektedir: biberonun ne zaman icad edildiği ya da Fransa'ya nasıl girdiği ona sorulur. O, bunu bilemez, muhataplarının ağzından onu öğrenmekten mutlu olduğu söylenir, aynı zamanda da,

bu soruyu kendisinin sormuş olmadığından dolayı oldukça aptal olduğuna üzülür.

Foucault, o halde, bir eylem hokkabazı değildir. Ben onun kocaman kitaplarını kısa mülâkatlarına tercih ederim, çünkü kitapları hakikaten olgu bakımından çok zengindir. Bununla birlikte, *İktidar/Bilgi*'nin editörü, mülâkatların kitapları anlamakta bize yardımcı olabildiğinin altını çizdiği zaman haklıdır. Mülâkat, ilk anda, gelecekteki bir işi öne çıkarmaya yarayan, belirli bir topluluk içinde tartışma imkanını veren terimlerle dile getirilmiş ve sınırlı bir yayıma hizmet eden tipik bir Fransız sanatıdır. Sonuç olarak, mülâkatta çoğunlukla kitaplardan yoksun, uzun ve son derece biçimli doğrudan bir stil buluruz. Fakat Foucault'daki iktidar ve bilgi kavramları günlük dilden o kadar uzaktırlar ki, onun böyle bir noktaya nasıl geldiğinin yeniden düşünülmesi gerekmektedir. İnişlerine ve çıkışlarına rağmen, kitaplarının çizgisi zihinsel bir gelişmedir ve bu gelişmeyi mülakatları açıklamak için betimlemeye çalışacağım.

Deliliğin Tarihi biraz romantik bir kitaptır². Belirsiz, kesin olarak doğrulanmamış bir fikirden hareket ediliyor gibi görünüyor ki, belki kendinde bir iyilik olan ve bizim kavramlarla yakalayamadığımız saf bir şey, delilik vardır. Bu, kesinlikle zihinsel bozuklukları inceleyen bilimlerin kendisinden söz ettiği delilik değildir. Yarattığımız sistemleri kullanmak suretiyle onları sınıflandırıyor, tedavi ediyor ve bir kenara koyuyoruz. Bunlar deliliği kendilerine göre açıkladığımız fenomenleri yaratan kurumlarımızdır. Foucault'nun ilk önemli eseri, delilikler hakkındaki tecrübemizin yalnızca düşüncemiz ve tarihimize koşullanmış bir fenomen olacak olan hemen hemen Kant'çı görünüşü dikkate almaktadır, fakat kendisine delilik adını verebileceğimiz ve bozulmaz olan kendinde bir şey de vardır. Ayrıca, akıl da ancak bir fenomendir ki, onun varlığı kendini tanımlayabilmek için zıddını gerektirir. *Deliliğin Tarihi*'nin İngilizceye çevirisi *Akıl Çağında Deliliğin Tarihi* ironik alt başlığını taşımaktadır.

Tamamlanmış olan bu kitap saf ve ilkel delilik hakkındaki bu romantik anlayışın bir yanığı olduğunu apaçık göstermekteydi. Bu önyargılı olma biçimi savunulabilir bir şey değildi. Kitap başka konuda bir kitap olmuştuk. Hangi konuda? Başlangıçta bu çok açık değildi. 1977 tarihli bir mülakatta "şimdi onların üzerinde yeniden düşündüğüm zaman", "örneğin *Deliliğin*

2 Folie et déraison. *Histoire de la folie à l'âge classique* (Paris: Plon, 1961).

Tarihi'nde ya da *Kliniğin Doğuşu*'nda iktidarın dışında nelerden sözede bildim? diyorum kendi kendime"³ diyordu Foucault.

Sonraki kitaplarının bir çoğunda bulunan, delilik üzerine olan kitabın kuruluşu oldukça basittir. İki önemli olay var. İlkin, 17.yy.ın ortasında "büyük hapisane": bütün sapıklar çılgınca hapsedildi ve sığınaklar kuruldu. Bundan çok sonra, Fransız Devrimi sırasında, yeni psikiyatrik bilgiler delileri tedavi etmenin yeni biçimlerini yarattığı zaman özgürleşmeye benzer bir şey oldu. Sığınaklarda, diyor Foucault, hiç değilse deliler kafalarında tasarladıkları her korkunun içinde kendileriyle başbaşa bırakılıyordu. Fakat bu korku başkası için bir devayı sürekli olarak inkâr eden uzmanlar komitesi tarafından delilerin törenle öldürülmelerinden daha kötü değildi.

Foucault'nun tarihleri çarpıcıdır. O olayları bize, daha önce bilmediğimiz yeni bir düzen içinde sunar. O, olaydan önce ve sonra, bir geleneği onun değişiminden ayıran sınırın her yanından alınmış ilginç enstantaneler yoluyla olayın etkisini güçlendirir. O bize 1780'e doğru yapılmış bir beyin tasvirinin küçük bir özetini ve bundan yirmibeş yıl daha sonra yazılmış bir başka tasvir özetini verir. Mermer üzerindeki bu "aynı" organ o zamanın psikolojisinde 1780'de henüz hiçbir şeye uygun olmayan bir rolü oynamaktadır.

Uzmanlar bize olguların Foucault'nun betimlediğinden daha karmaşık olduğunu hatırlatmaktadır. Onun Avrupa tarihi üzerine düşündüğü Fransız örnekleri için olan tercihi yanılmalara yol açar⁴. Fransız historiyoğrafisinde iki aşırı uç vardır. Analler ekolü tarihte uzun vadeli süreklilikler ve yavaş intikaller görür. *Bilginin Arkeolojisi*'nin ilk sayfasında, Foucault "geleneksel anlatıların karışıklığının bütün bir olaylar alanını kaplamış bulunduğu hareketsiz ve sessiz büyük platformlar"⁵dan söz etmektedir. Foucault bunun zıddı olan koşu yolunu Gaston Bachelard'ın ardından George Canguilhem ve Louis Althusser'den devralır. Ona göre, bilginin tarihi çok açık kopuklukların damgasını taşımaktadır. Bir mülâkatta, o kopukluklar için olan bu saplantının, bazı olgulara uygun düşen fakat genel bir model hizmeti göremeyen bilginin bir tasvirini yapma olanağını sağladığını kabul etmektedir. Ayrıca, olguların bazan tamamiyle doğru olmadıklarını, onların gereğinden fazla

³ M.Foucault, "Vérité et pouvoir", *L'Arc 70* (Aix-en-Provence, 1977), p.19.

⁴ Bkz. mesela, H.C.Erik Midelfort, "Madness and Civilization in Early Modern Europe: A Reappraisal of Michel Foucault" in Barbara C.Malament (éd.), *After the Reformation, Essays in Honor of J.H.Hexter* (Philadelphie: University of Pennsylvania Press, 1980).

⁵ M.Foucault, *L'Archéoloji du savoir* (Paris: Gallimard, 1969).

genelleştirildiklerini ve Foucault'nun onları zorla bir kaba değişimler modelinin içine soktuğunu anlıyoruz. Fakat Foucault'nun tasvir ettiği dramların, çoğunlukla, ondan önce daha ağırbaşlı ifadelerle başkaları tarafından anlatılmış olduğunu da tespit ediyoruz.

Her neyse. Onun tarihleri akıl için çarpıcıdır. Kendi düzeltmelerimizi ona rahatlıkla ekleyebiliriz. Bu tarihler, bir anlamda siyasî durum hakkındaki kayıtlar oldukları için önemlidir. Bu, idelerin -hastalık, delilik, hapis idelerinin değil yalnızca, fakat bilgikuramıyla (demekki bilgiyle) ve etikle (demekki iktidarla) ilgili geleneksel anlayış hakkındaki idelerin de- olanağının koşullarını çözümlenmenin ve anlamının belirli bir biçimi olan felsefe adımı verdiğim şeydir de.

Tutuklama iktidarın bir uygulamasıdır. Bu, bir kenara koymadır. Bununla birlikte, ünlü eser *Deliliğin Tarihi* iktidarın uygulanmasında bir cezalandırma yani bir kötülük gören romantik uzlaşımı izler. Foucault'nun en son çalışmalarının belirgin ve temel çizgisi bu fikrin terkedilmesidir. Böyle olmakla birlikte, hemen onun iktidar konusundaki metinlerinin üstüne çullanmayınız, zira bu tersine dönüşün meydana gelmesi bilgi üzerine olan düşüncelerinin içindedir.

Ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan psikiyatristler, hijyenistler, bunların dengi-tıp uzmanları, hapishanenin, eğitimin veya halkın teorisyenleri yeni bir uzmanlar takımını oluşturmaktadırlar. Onlar sürekli olarak gözden geçirilen, fakat hastalığın ya da suçun altındaki, örneğin, belirli bir anlayışa dayanan her çeşit hipotezi, önyargıyı ve çok açık teorileri değerlendirirler. Foucault bu yüzeysel bilgiyi göstermek için "connaissance" (*bilgi*) kelimesini kullanıyor, fakat "savoir" (*bilgi*) ona göre bilim (science) den daha fazlasını göstermektedir: bu, onun ilke olarak öne sürdüğü ve kendisinde yüzeysel hipotezlerin anlamlarını bulduğu bir çerçevedir. Savoir (*bilgi*) sadece tartışma kabul etmez önerilerin belirli bir sayısının toplamı değildir. Bu "derinlemesine" bilgi, daha ziyade, cümle tipleri belirli bir alanda doğru ya da yanlış olacak olan bir belirleyici postülatlar bütünü gibidir. 1780'deki beyin konusunda söyleyebileceğimiz şeyler bir çeyrek asır sonra aynı konuda söyleyebileceğimiz şeyler değildir. Bu, beyin konusunda farklı kanılara sahip olduğumuzdan dolayı değil, "beyin" sözcüğünün en modern söylemlerde yeni bir nesne tipini gösterdiğinden ve yeni tip cümleler içerisinde sunulduğundan dolayıdır.

İktidar/Bilgi'de, "derinlemesine" bilgi adını verdiğim bilgi sözkonusudur. Belki hiç kimse bu bilginin bilincinde değildir. Kuşkusuz Foucault'da "iktidar"ın hiç kimsenin bilerek kullanmadığı "derinlemesine" bir iktidar çeşidi olduğunun ortaya çıkmasını beklemek gerekir. Demek ki, bilgi ve iktidarda Foucault'yu ilgilendiren şey genetik ya da nükleer fiziğin cinsimizin iyiliği veya kötülüğü için yeni yüzeysel bilgilerini nasıl kullanmak zorunda olduğunu bilmek hakkındaki önemli fakat beylik problem değildir.

Tıbbın sorumluluğuna verildikleri zaman, delilerin özgürlüğü yeni bir bilgiyi tehlikeye sokar. Deliler üzerine konuşmak ve yeniden düşünmek gerekir. Bu, Foucault'nun tıp konusundaki kitabında görülmektedir. "Klinik" hem onun öğretildiği bir kurumu, hastaneyi, hem de dersi, bir konuşma biçimini gösterir. *Kliniğin Doğuşu*'nda da, o tutuklama ve doğru ya da yanlış probleme bağlı başka ifadeleri inceler. Bu kitap yeni bir bilginin sınırları içinde etkili olan bir uzmanlar sınıfının kendiliğinden ortaya çıkışına da dayanmaktadır. Bu gelişme nasıl mümkün olmaktadır? Bilimin uzlaşmsal bir tarihi bize kahramanları gösterecekti. O bize onların problemlerinin, amaçlarının, şanslarının, tecrübelerinin, hatalarının, görülebilir ve görülemez ilgilerinin ve finans kaynaklarının neler olduğunu söyleyecekti. Foucault'nun hedeflediği şey, şu veya bu şeyi ve sebebi söylemiş olan kişinin anlatıldığı bu tarih türü değildir; o ifade edilmiş cümlelerin oluşturduğu bu dokunun tarihini anlatmak ve bu cümlelere ifade edilmiş olmak olanağını veren şeyi belirlemek amacını güden arkeoloji adını verdiği bir teoriyi, bu cümleleri ifade etmiş olan bilgiyle pek o kadar meşgul olmaksızın, dile getirmek ister. Bu olanaksız işin, sonuç olarak, saf bilgi adını verebileceğimiz şey hakkında ilgi uyandırıcı bir betimlemesi vardır. Türünün ilk ve hiç kuşkusuz son şaheseri, *Kelimeler ve Şeyler*⁶dir.

Kelimeler ve Şeyler bize dört devirden sözediyor. Bu bölümler yeni değildir. Descartes'dan Devrime kadar akıl çağı var. Günümüze kadar gelen bir tarihselci 19.yy. var. Bizim Rönesans adını verdiğimiz bir önceki çağ var. Nihayet, şimdi başlayan gelecek var.

"Hayat, iş gücü ve dil" ondokuzuncu yüzyılda biyolojinin, ekonominin ve dilbiliminin konusunu göstermek için oluşturulmuş kavramlardır. Bu bilimlerin konusu, Devrimden önceki doğa tarihinin, zenginlikler teorisinin ve genel dilbilgisinin incelediği şeylere uygun düşmemektedir. Foucault'ya göre, bu alanların Rönesansa denkliği yoktur. Bu dengesizlikler, öyle, yeni keşif-

⁶ M.Foucault, *Les Mots et les choses* (Paris: Gallimard, 1966).

lerin sonucu olarak değil, kendileri için doğru ya da yanlış yeni önermelerin dile getirilmesi gereken yeni düşünce konularının günyüzüne çıkmasının sonucu olarak ortaya çıkarlar. *Kelimeler ve Şeyler*, "derinlemesine" bilginin başka bilgi biçimini alabileceği şekli ve bunların sonuçlarını inceler.

Bu kitap tarihi yorumlamanın yeni bir biçiminden başka bir şey değildir. Bu, insan bilimlerine karşı bir bildiridir de: Amerikalı okuyucu insan bilimlerinin keşfettikleri şeyleri iyice kavramak zorundadır, çünkü Fransa'ya özgü sınıflandırma psikanalizin ve etnoğrafyanın belirli bir miktarını, belirli edebî çözümlene tiplerini ve çeşitli marksist kökenli düşünceleri içerir. Foucault'nun kitabı İngiliz dilinin kültürü içerisinde ikinci dereceden bir ilgi konusu olan, *İnsan*'dan söz etmektedir. "İnsan" iki önemli yönüyle kendini gösterir: o bilir ve bilgiye konu olur. Kant, bir yıl boyunca yapılan mantık derslerinin birinde, yeni bir soruyu gündeme getirince, o resmen ortaya çıkmış olur: "insan nedir?"

Bu soruyla birlikte ortaya çıkan felsefi antropoloji -Foucault, 1964 de, Kant'ın Antropolojisi'nin Fransızca bir çevirisini yayınladı- biyoloji ya da dilbilimini taklid etmek isteyen uygunsuz bir söyleme yer verdi. Sosyal bilimlerin yönteminin kendisine göre düzenlenmediği alışılmış eleştiriyi burada dikkate almamak gerekir. Yöntem tamamiyle meşru olan bilimlerin modelini izler. Foucault'ya göre, insan bilimlerinin gerçek nesneye sahip olmadıkları apaçık ortadadır. Foucault, ne yazık ki, insanın sahneyi terkettiğini bize söylemektedir. Sahneye giren söylem, sözcükleri telaffuz eden bilen öznenen bağımsız saf bir söylemdir.

Belirli bir ölçüde, bilen özneye olan bu karşıtlık sadece dönemin Paris'inin tartışmalarını yansıtır. Lévi-Strauss, örneğin, fenomenolojiye karşı ancak düşmanlık ve yanlış içindeydi. Edebî eleştirisinde⁷, Foucault'nun kendisi, "müellif" ve "eser" kavramlarının cümleleri gruplandırmanın daha az kişisel biçimlerine yer vermeleri gerektiğini bildirir. O edebiyatın ölmüş olduğunu da öne sürmektedir. "Edebî eleştiri" sözcükleri, onları Foucault'ya uyguladığım zaman, bir söz dizimi yanlışdır. Fakat dönemin modası böyle idi. Bununla birlikte, Foucault ona anlam veren spekülasyonların toplamını hiç değilse, bir teorinin dışında değerlendiriyordu. Ona göre, belirli bir anda ve yerde telaffuz edilebilen cümlelerin tümü okuyucuların bilinçli arzuları tarafından belirlenmiş değildir. Doğruluğun/yanlışlığın olanağı kişinin iletmek

⁷ M.Foucault, *Language, Counter-Memory, Practice*, éd. Donald Bouchard (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1977).

istediği arzunun içinde bulunmaz. Bu andan itibaren, müellifin kendisi bu "olanağın koşulları"nın çözümlenmesi için önem taşımamaktadır.

Söylem, sonuçta, şu ya da bu şeyi söyleyenin fonksiyonu olarak değil, kendilerinde bu cümlelerin, ifade edilmelerine olanak veren, apaçık bir doğruluk değerini taşıdıkları koşulların fonksiyonu olarak çözümlenmek zorundadır. Bu koşullar dönemin "derinlemesine" bilgisinin içinde bulunmaktadır. Bu durum bizi cümlelerin kuruluşunun maddesel koşullarının ötesine götürür. Kaçınılmaz bir biçimde, *Kelimeler ve Şeyler*, bir kez daha Kant'ı hatırlatan, idealist bir kitap gibi görünmektedir. Kısacası, kendisiyle alay edercesine belki, Foucault "tarihsel a priori" fikrini kabul etti. Kant tecrübenin olanağının koşullarını insan aklının yapısının içinde keşfetmiş olduğu halde, Foucault onları söylemin olanağının tarihsel ve buna bağlı olarak da geçici koşullarının içinde görmektedir.

Sözcükler hakkında bu saplantı devamlılık göstermekten çok uzak idi. Foucault sözcüklerin kendilerinde kullanıldıkları maddî koşullara geri dönmek zorunda kaldı. Kişi olarak konuşanlara ya da müelliflere geri dönmeyi reddettiğine göre, onun yazılı olan ya da olmayan sözcüklerin sağladığı yararları yine de göz önüne alması gerekiyordu. İnsan hakkındaki meşru olmayan bilimler boş sözden öte bir şey değildi. Onlar, ondokuzuncu yüzyılda, sapıkları (kural ve hastalıklı bilim kavramlarını bile icat ederek) ve onların tedavi yerlerini yeniden sınıflandırmakla meşgul olan yasal tıbbi içine alıyorlardı. Bu yasal reformizm, onun *Gözetleme ve Cezalandırma: Hapishanenin Doğuşu*⁸unda tasvir ettiği hapishaneler, okullar ve hastahanelerle ilgili yeni bir mimariye yol açtı. Daha sonra da, hukuk mekanizması ve tutuklunun zihinsel sağlığının tanığı olan uzmanlar topluluğu gibi açık iktidar biçimleri meydana geldi. Her yerde ön planda olan disiplindir. Disiplini, disiplin altına almak için kasten kurulmuş binalarda olduğu kadar, fabrikalarda da buluyoruz. Bir işçinin mütevazî evinde bile, odaların düzeni ve kullanımını en titiz ahlâklılığı sağlamak ödevinde olacaktır.

Bilgi iktidar olmuştur, yani. Bir disiplin konusu olarak insan varlığı hakkındaki yeni bir anlayış insan için yeni tasarımlara sahip olduğumuz anlamına geliyor. Bu, bugün kendisine çok fazla değer atfedebileceğimiz kadar önemli bir şey değildir. 1829 da başlayan Halk Sağlığı bilgisinin ve yasal tıbbın yıllıklarını şöyle bir gözden geçirirsek eğer, orada istatistiklerin dışında inandırıcı pek az şey buluruz; ama, özellikle eğer bazı kitap resimlerinin fo-

⁸ M.Foucault, *Surveiller et punir* (Paris: Gallimard, 1975).

tokopilerini çekersek, bir yıl boyunca kendimize iyi bir korku şöleni çekebiliriz.

Foucault bugün *Annemi, kızkardeşimi ve kardeşimi öldürmüş olan ben Pierre Rivière...* (1973)⁹ adıyla yayınlanmış bulunan, 1835 tarihli bir olayı bu *Yıllıklar*'dan almıştır. İlk kez olarak, bir uzmanlar ordusu bir mahkemede bir araya gelmiş ve kendine deli süsü veren bir kâtil üzerine teoriler üretiyorlardı. Bu teoriler, kâtil hakkında yapılması gereken şeyi belirleyecek olan bu uzmanların kâtili kendilerinin içine yerleştirecekleri kategorilerdir. İşte bilginin nasıl iktidar olduğunu gösteren küçük bir örnek. Pierre'in kaderine damgasını vuran şey, öyle olgular falan değil, onu bu incelemeye tâbi tutmanın olanağıdır.

Foucault, mülâkatlarında, genel olarak düşünüldüğü gibi, Mayıs 68'in başarıya ulaşmamış başkaldırılarının, söylemin kör edici büyüünden onu kurtardığını ve aynı zamanda onu bilgi ve iktidar hakkında tartışmaya yetili yeni bir topluluğa götürdüğünü doğrular. Onun, aynı konuya bağlı bulunan *Ke-limeler ve Şeyler*'de girişilmiş projeyi genişletmek hakkında geçerli nedenleri de vardır. Bir söylemin belirli bir alanda söylenen şeylerin tamlığı olduğu ileri sürülecek olursa, o zaman bilimin kahramanlarının en iyi eserlerini okumakla yetinilemez. Söylenen şeylerin örneklerini her yerde almak gerekir -ve bu sadece halk sağlığı bilgisi hakkındaki yıllıkları değil, dönemin gazetelerini de içerir-. Kaçınılmaz bir biçimde, *ne* (quoi) ve *kime* (à qui) yi oluşturanın kim olduğunun sorulması gerekir.

Foucault'nun gelenekten köklü bir biçimde ayrılması şu noktadadır: Daha çok "kim" ya da "kime". Onun hareket noktası, biraz önce sözünü ettiğim bilen öznenin reddedilmesidir. Eski cezalandırma modelinde bir "kim" var: başkalarının hayatını düzenleyen kimliği belirli birey; ayrıca diyor, o zamandan beri bize yasaklanmış olan şeyler var. *Cinselliğin Tarihi*'(1976) nin birinci cildi bu model hakkındaki bir eleştiridir¹⁰.

Bu kitap, Foucault bir mülâkatta ona dikkat çekiyor, cinsiyetten bahsetmiyor. "Cinsellik" (sözlüğün bir tanımına göre) cinsiyeti kabul etmek ya da onunla uğraşmak olgusunu dile getiriyor. Kitap kısmen bu uğraşıya dayanmaktadır. Birinci cildin başlığı *Bilmek İradesi*'dir: "derinlemesine" bil-

⁹ M.Foucault, *Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère... Un cas de parricide au dix-neuvième siècle* (Paris: Gallimard, 1973).

¹⁰ M.Foucault, *Histoire de la sexualité, vol. 1: La volonté de savoir* (Paris: Gallimard, 1976).

mek arzusu. Söz konusu olan irade özellikle kişinin iradesi değildir. Bununla birlikte, bu başlık Schopenhauer'a bir telmihtir. Cinsellik konusundaki doğru ve yanlış hakkında konuşmanın olanağını yaratmak iradesi vardır. Foucault'nun tarihlerinin öteki elemanlarının tersine, bu bilmek iradesi bir yenilik olmaktan uzaktır.

Hapishane gibi, cinsellik de Foucault'nun doğrudan ilgisini çekmekle birlikte, sürekli olan uğraşları onu yığınlar hakkında belirli bir olgusal bilgiyi ve biyopolitik adımı verdiği şeyi incelemeye götürür. Dörtbir yana doğru yayılan bürokrasi bireyleri sayma, sınıflandırma biçimlerinin sınırsızlığına yol açar. Doğumlar, ölümler, hastalıklar, intiharlar, verimlilik: bütün bunlar modern çağı, istatistik veriler çağını başlatmaktadır. 19.yy.ın başlangıcı bir yığın rakamı tanır. Daha iyi hesap yaptığımız için değil, keşfedilmesi gereken şey üzerine daha iyi bir kanıya vardığımız için, bunlar yığınlar üzerine yeni olgu tipleridir.

Foucault'ya göre cinsellik sadece cinsiyet üzerine olan bir uğraş değildir. Cinsellik çok geniş bir fikirler topluluğuna, beden, bedenlerin bilinci kavramına yeniden biçim verir. Cinsellik "hayatın siyasî teknolojileri"yle ilgilidir. Foucault cinselliğin iki eksenini öne sürmektedir: "bedenin, kanalize etmenin, gücün yoğunlaştırılması ve dağıtılmasının, enerjilerin ölçülmesi ve ekonomisinin disiplinleri. Öteyandan, yığınların düzenlenmesine uygulanmış olan ["cinsellik"]. Bu, hem "tümüyle bedene tahsis edilmiş bir mikroiktidar", hem de nesnesi bütünüyle sosyal varlık olan "global ölçüler, istatistik evrimler ve müdahaleler"dir: "cinsiyet hem bedene hem de türe hayatın yolunu açar".

Vaktiyle iktidarını özneler üzerinde kullanan bir yücemiz vardı. Ondokuzuncu yüzyılın başına doğru, Foucault'nun bir mülâkatta, "artık bir yücelik biçimi üzerinde formüle edilemeyen, yeni bir iktidar tipi" olarak tasvir ettiği şey ortaya çıkar. Bu, burjuva toplumunun önemli icatlarından biridir. Bir anlamda, bu iktidar "disiplinle ilgili"dir, fakat disiplin onun sadece bir yüzüdür. O, yeni doğruluk ve yanlışlık tipleriyle de tanımlanır. Foucault "'Doğruluk"la, "ifadelerin meydana gelişi, kuralı, dağılımı, kullanıma sokuluşu ve fonksiyonu için düzenlenmiş yordamların bir toplamını anlamak gerekir demektedir. 'Doğruluk', çevrimsel olarak, onu meydana getiren ve destekleyen iktidar sistemlerine bağlıdır". Bu "doğruluk", genellikle ona verdiğimiz anlamama göre bir derece ileri ya da geri gider. Bu, "derinlemesine" bilginin ve iktidarın yanbaşında yer alan soyut gizli bir elemandır. Foucault bize bütün bunları ideoloji ve marksist üstyapı terimlerinde, yani bir ekonomik düzeni meşrulaştırmak için iş işten geçtikten sonra kullanılmış kavramlarda, görme-

meyi salık vermektedir. Doğruluk, bilgi ve iktidar, aksine burjuva biçiminin olanağının koşullarıdır.

Okuyucuların çoğuna göre, Foucault'nun sözünü ettiği bu genel bilginin, otonom bir hayata götüren bu söylemin yakalanması şüphesiz zordur. Bu zilyetsiz iktidarın yakalanması hiç kuşku yok ki daha da zor olacaktır. "Fakat yine de", biraz öfkelenmiş bir muhatabı, "bütün bunların temelinde yer alan bir kimse var mı, yok mu?" diye ona sorar. Söz konusu olan hapisaneler idi. Foucault aşağıdaki şekilde cevap verir. İktidarın yeni teknolojisi bir kişiden ya da belirli bir gruptan ileri gelmez. Elbette özel ihtiyaçlara cevap vermek için bireysel taktikler icat edilir. Mahkûmların kendilerini asmalarını engellemek için hapisanelerin mimarisi değiştirilir, fakat bu dâima hangi tarzda bir hapisane kurmak gerekiyorsa o tarza uygun belirli bir modele göre yapılır. Bu taktikler, onların neye varacağı tam olarak bilinmeksizin, yavaş yavaş biçim kazanır. Yığınlar konusundaki verilerin toplamını alalım: her yeni sınıflandırma ve bu sınıflandırmadaki her yeni numaralama başta belirli ve sınırlı bir amacı olan bir kişinin ya da bir komitenin icadıdır. Demek ki, kitlenin kendisi, bir teknokrat ya da başkası tarafından masum bir biçimde önerilen prensiplerin tümüne göre zaman içinde sınıflanır, örgütlenir ve yönetilir. "İktidarın farklı mekanizmalarını karşılıklı olarak birbirine angaje eden dayanakların karmaşık bir oyunu" elde edilir.

Bazı kişilerin araştırdıkları şeye niçin egemen olmak istediklerini, onların toplam stratejilerinin ne olduğunu kendimize sormayalım. Daha ziyade, hangi mekanizmanın sürekli bağımlılık düzeyinde, bedenimizi egemenliği altına alan, davranışlarımızı yöneten, tutumumuzu bize dikte eden devamlı ve aralıksız olan bu tavırlar v.s. düzeyinde, oyunun içinde olduğunu kendimize soralım. Bir başka ifadeyle, daha ziyade, üstün olanın yalnızca üstünlüğü içinde bize nasıl görüldüğünü kendimize soralım. Organizmaların, güçlerin, enerjilerin, maddelerin, arzuların, düşüncelerin, v.s.nin çeşitliliği içinde öznelerin kademeli, sürekli, gerçek ve maddi olarak nasıl meydana geldiklerini keşfetmeye çalışmak zorundayız. Maddeselliğinin içinde öznelerin kuruluşu olarak köleliğin ne olduğunu yakalamak için çaba sarfetmek zorundayız. Bu, Hobbes'un *Leviathan*'daki profesinin tam antitezi olacaktır...¹¹

Tam antitez: yüce olan, kişiyi ya da şeyi belirlemek için öznelerin bir kuruluşu nasıl meydana getireceklerini bilmek istemez. O öznelerin kendilerinin nasıl kurulduklarını bilmek ister. Kendinde şey olan saf delilik var olmadığı

¹¹ M.Foucault, *Power/Knowledge*, p.97.

gibi, saf özne de yoktur, bireye uygun olan tasvir ve eylem biçimlerinden önce var olan *je* (ben) ya da *moi* (ben) yoktur. Edebiyat tarihçileri de uzun zamandan beri gördüler ki, müellifler, romantik çağdan önce, kendilerini aslâ şair olarak -bireyin bu özel tipi olarak- tanımlamadılar. Şiirler yazılıyordu, yalnızca. Özgürlüğün savunucuları "homoseksüel" kategorisinin (demekki "heteroseksüel" kategorisinin de) sapıklıkla ilgilenen doktorların onu icat etmesinden evvel varolmadığına dikkat çekmektedirler. Belirli bireyleri göstermek için bazı fiiller olduğu halde, homoseksüel *kategori*yi göstermek için bir fiil yoktu. Foucault'nun tezlerinden birisi: kişi olarak göz önüne aldığımız her biçim ve aktörün bir yığın tarihsel olayların sonucu olarak ortaya çıkmasıdır. Burada Kant'ın çözümlüşünde ek bir dönem sözkonusudur: numenal ben mevcut değildir.

"O halde, niçin bazılarının egemen olmak istediklerini soruşturmayalım..." diyen Foucault'nun adını az önce andım. Her bağlamın dışında soruşturabiliriz: Roosevelt, Staline ve de Gaulle'ün niçin egemen olmak istediklerini hiçbir zaman soruşturmamayı mı söylüyor bize o? Bu kişilerin niçin hedeflerinin ve erdemlerinin bulunduğunu ve onların yüzmilyonlarca kişiyi nasıl etkileri altında tuttuklarını soruşturmaktan kaçınmak mı gerekiyor? Onun söylemek istediği şey hiç de bu değil. Bilgideki derin kopukluklarla ilgili coşkunluğunun en aşırı noktasında o, alttaki değişmezliği arayan Analler'in metodolojisinin önemini aslâ inkâr etmedi. "Müellif" kavramıyla eleştiri aracı olarak ilgilendiği zaman dahi, Analler'in seçkin müelliflerini ve onların en iyi eserlerini sevmeyi elden bırakmadı. Kısacası, onun kendi çözümlenmeleri, başkalarının çözümlenmelerinden bağımsız değildir. Şu alıntıyı, o, bu bağlamda söylüyor: *bana* göre, bazılarının niçin egemen olmak istediklerini soruşturmayalım.

Buraya kadar edindiğimiz iki fikir var. Birincisi, özneyi oluşturan şey hakkında Foucault'nun kendini yeni çözümlenmelere angaje etmesidir. İkincisi, çok katı bir despotun iktidarı üzerine örneğin, eski çözümlenmelerin dâima yukarıdan gelen bir iktidar hakkındaki dar anlayış tarafından geçersiz kılınmasıdır. Belirli bir tarihte, "Stalin" imzalı bir yönergeden Goulag'daki belirli bir kurbana kadar inip gelen bir sebep ve sonuçlar zinciri, açıkça, varolabilir. Fakat Goulag tipi bir kuruluşun varolduğu gerçeği, Foucault'ya göre, bir kişinin ya da tarihin kaprisi değildir. Bu kötülük, içinden çıkılmaz bir biçimde, Doğu Avrupanın sosyalist devletlerine bağlı gibi görünüyor ve bunu açıklamak için, komünizmin bir arkeolojisi gerekmektedir. Foucault'nun yazdığı tarz hakkında daha az fikre sahip değilim, fakat o, mülâkatlarda buna

bazı telmihlerde bulunuyor. Öte yandan, arkeolojik bir açıklamada bulunmak, onu haklı göstermek ya da hiçbir ayırım yapmamak değildir. Foucault kapılarımızda, şehirlerimizde kendi Goulag'larımıza sahip olduğumuzu söyleyen bu retoriğe kapılmaya kendimizi bırakmamamız gerektiğini söylüyor. Bu yanlıştır, ama yukardan uygulanan bir iktidar sebebiyle değildir.

Foucault aşırı bir nominalizmi savunuyor: nominalizm hiçbir şey değil, hatta tarihin kendisine kendi biçimini veremediği, benim kendimi tasvir etme tarzlarım bile değil. Bunlar, belki de, bizi bu yolu izlemeye sevkeden bilgi ve dil üzerine olan derin düşüncelerdir, fakat bu derin düşüncelerin yol açtığı metaforları bir yana bırakmamız gerekiyor. Kendisine başvurulması gereken şey, iktidar, "savaş ve mücadeledir. Bizi sürükleyen ve bizi belirleyen tarihsel gerçek savaşseverliktir; savaşseverlik dile ait, iktidarla ilişkili, duyguyla ilişkisiz değildir". Bireyi -ve onun görüldüğü, rolünü bulduğu ve fiillerini seçtiği tarzı- göz önüne almanın her yeni biçimi "başka vasıtalarla savaştır".

Kelimeler ve Şeyler derin düşünmeye dayalı söylemin insanı ya da düşünen özneyi değil, sadece söylemin kendisini konu alacağı yeni bir dönem hakkındaki bir kehanetle son bulmaktadır. Bu projenin büyük bir kısmı Foucault'nun şimdi soykütüğü adını verdiği şeyin içinde yer almaktadır: "olaylar alanını aşkın olan ya da kendi kimliğinin boşluğu içinde tarihi baştan sona kateden bir özneye başvurmaya mecbur olmadan, bilgi, söylem, nesne alanları, v.s.nin kuruluşunu açıklayabilen bir tarih biçimi". Fakat *Kelimeler ve Şeyler*'de, o söylem üzerine söylemin dışında, derin düşünmeye dayalı söylemin bulunmasının gerekli olmadığını söylüyor gibi görünüyordu. Belki bu kitapta, bu saf söylem tipiyle damgalanmış yeni bir dönemin başlangıcını değil, ama daha ziyade dilden yakasını kurtaramayan, felsefi yazının yaklaşık bir asrı kapsayan son bölümünü görmek gerekiyor. Foucault'nun anlam ilişkilerinden ziyade iktidar ilişkilerine olan ilgisinin, dil ile ilgili bir tespitin yol açtığı karşılıklı bir konuşma konusunda yakalanması zor metaforlardan bizi uzak tutması gerekiyordu.

Bu, dilin önemini kaybetmesi değildir. Foucault'nun daha sonra yayınlacağı kilise'de günah çıkarmanın tarihi, başka şeyler arasında, belirli bir söylem tipinin tarihi olmak zorundadır. Aynı şekilde, o bir başka projeye de sıcak bakmaktadır: tarihin belirli dönemlerinde, belirli cümle gruplarının doğruluğu ya da yanlışlığının tartışılmasının nasıl gerçekleştirildiğini anlamak. Fakat bu araştırmalar eylemin olanakları ve iktidarın kaynakları hakkındaki bir betimlemenin içinde yer alacaklardır. Kilisede günah çıkarma sırasındaki mırıldanma iktidarın "sulanması" (kelime ona aittir) dır. "Sulama"

kelimesinin çiftçilikte bilinen bir anlamı vardır, fakat bu aynı zamanda tıbbî sağlığa da bir göndermedir. Belki iki anlam birden kastedilmiştir. İtiraflar iktidar ilişkisinin sağlığını teminat altına alır ve aynı zamanda bütünlüğün sağlanabilmesi için suyu bir yerden bir başka yere akıtırlar. Bireysel sulama eylemleri yerine getirilmediği takdirde iktidar devam edecek ya da zayıflayacaktır.

Kartezyen *egonun* söylemin içine sokuluşu gibi, saf felsefi derin düşünmenin bazı olayları bile bu perspektif içinde görülebilir. Ego, birbirine yeterince uygun olmayan birçok aktiviteyi bir odakta toplar: umut, acı, teorilerin kanıtlanması, ağaçların görünüşü. Niçin bütün bu yüklemelerin öznesi olan tek bir şeyin -Descartes'ın dediği gibi, bir cevherin- varolması gerekiyordu? Varsayalım ki, papazların günah çıkardıkları yer, insanların, sadece yaptıkları şeyler hakkında değil de, hissettikleri, düşündükleri, gördükleri ve bilhassa rüyasını gördükleri şeyler hakkında konuşturuldukları ilk yer olsun. İlk bakışta, bilginin ve onun temellerinin sadece araştırılması hakkında bu kadar titiz görünen aklın idaresi için Descartes'ın *kuralları*, demek ki, *düzenleyici* bir manastırlar serisi içinde en azından bir eleman olarak yer alabilir, bu kuralların içinde çok özel bir söylem tipi maddî bir disiplin sistemiyle birleşir.

İktidarın ve bilginin Foucault'nun sezindiği şeyin türü içinde bir şey olduğunu farzedelim. Ne yapmak gerekir? Alabildiğine kötümser bir öğretiye doğru sürükleniyor gibi görünüyoruz. Solun politikası genel olarak romantik bir anlayış üzerine kurulmaktadır: Rousseau'da olduğu gibi kaynaklara geri dönüş, ya da Marx'daki gibi bir amaca doğru ilerleme. Foucault, burjuva toplumunun disiplinini eleştirmediğini ve reddetmediğini açıkça ortaya koyuyor. Ama Goulag'ın bir arkeolojisi de olacak. Hangi bağlamda olursa olsun, solun romantik yanılsamaları olmaksızın biraz ilerleyebiliriz, zira geriye marksist ve biraz spinozist *praxis* kalıyor. Foucault'ya ait bir tarih içinde, bir yandan hapisane olarak incelenmesi ve anlaşılması gereken Goulag kurumunu, öteyandan, şu andaki bu gudubetler hakkında yapılması gereken şeyi bilmek olan Goulag problemi kurumundan ayırabilir miyiz? Tarihsel gerçek, Goulag aynı zamanda "pozitif bir varlık"tır.

Tıpkı Fransız hapishaneleri. Hapishanelerin reformunun, sanki onun bir yardımcısı imiş gibi, kilise mahkemesiyle birlikte ortaya çıkışını daha iyi anlayabilmemizin yanısıra, şu andan itibaren hapisaneleri daha kabul edilebilir hale getirmeyi deneyebiliriz. Hapishanelerin reformu pek çoğumuzu heyecanlandırabileceği halde, Foucault, kesinlikle, daha köklü değişiklikler iste-

mehtedir. Özgürlüğün romantik devrimcisi yanılısaması eğer prensip olarak bir kenara bırakılırsa, o zaman onun yerini alacak olan şey nedir? "Söz konusu olan, doğruluğu her iktidar sisteminden kurtarmak değil... fakat doğruluğun iktidarını, fonksiyonunu kendilerinde icra ettiği, (sosyal, ekonomik ve kültürel) hegemonya biçimlerinden bağımsız hale getirmektir". Foucault için, "kurtarma" iyi bir kavram değildir. "Çözme" daha uygundur. O halde, o doğruluğu fiili hegemonyadan bağımsız kılmak ile neyi kastedmektedir?

Foucault ve Noam Chomsky¹²'nin katıldıkları bir mülâkatta, "adâlet iyi işleyecek şekilde davranalım" diyen, dilbilimci şaşırtıcı bir sağduyunun liberal bir reformisti gibi görüldüğü halde, "adâlet sistemini bozalım" diyen Foucault daha çok anarşist gibi görünüyor. Bu doğruluğun iktidarını hegemonya biçimlerinden "bağımsız kılmak" mıdır? Belki. *İktidar/Bilgi*, Fransız Maocuları ile 1972 de bir mülâkata açılır. Bir devrimin başlangıcında, o bildiriyor, halk mahkemeleri yaratmayınız. Gerçekten, kitleleri birbirinden ayırmaya ve kontrol etmeye yarayan egemen kurumları yeniden meydana getirmeyiniz. İronik bir biçimde, 1980 yılında, mahkemeler dört Kuşak için yeniden açılır. Televizyon için haklar: 40 000 dolar. Anarşi kısmen olanaksız olduğundan dolayı, Foucault bir anarşist değildir. Bizim üzerimize haklı ve haksız kararının verildiği bir rejime sahip olmak, bir iktidar rejiminin içine girmektir ve bu iktidarla bağların koparılmasının başarılabilceği de açık değildir.

Gerçek bir insanlık, gerçek bir ben, hatta gerçek bir delilik hakkında romantik yanılısamaya sahip olduğumuz takdirde, "egemenlik biçimleri"imizin yerine başka biçimleri geçirmek fikriyle yetinebilmiş olacağız. Fakat "doğruluğu hegemonya biçimlerinden bağımsız kılmak" ile Foucault neyi kasederse etsin, o romantik yanılısamalar tesellisini reddediyor. Yavaş yavaş ortaya çıkan radikal protesto ve reform eylemlerinin geleneksel solun umutlarına doğru ilerlemeye bağlı bir anlamı bulunamaz. Bu yol yıkıma götürür. Foucault, temelde, kendini Kant'la bir diyaloga açtı. Bile bile o Kant'ın sorularını tersine çevirir ya da nötrleştirir. "İnsan nedir?" diye soruyordu Kant. Hiçbir şey, der, Foucault. "O halde ne ümid edebiliriz?" diye soruyordu Kant. Aynı *hiçbir şeyi* ile mi cevap verir Foucault?

Hiç kuşkusuz, bu insan konusundaki soruya Foucault'nun cevabını yanlış anlamak olacak. Foucault insan kavramının bir aldatmaca olduğunu söyledi, ama sizin ve benim hiçbir şey olmadığımızı da söylemedi. Aynı

¹² N.Chomsky et M.Foucault, "Human Nature: Justice versus power" in Fons Elders (éd.), *Reflexive Water* (London: Souvenir Press, 1974), pp.133-99.

şekilde, umut kavramı bir yanılmadır. Marx'a ya da Rousseau'ya atfedilen umutlar belki bu insan kavramına bağlı olabilir, ve işte optimizmin pek de parlak olmayan kaynağı budur. Optimizm, pesimizm, nihilizm, v.s.... bütün bu kavramların ancak aşkın ya da sürekli bir özne hakkındaki hipotezin içinde bir anlamı vardır. Foucault bu konuyla hiç de ilgisiz değildir. Eğer tatmin olmamış isek, bu tatminsizlik onun pesimist olduğundan dolayı değil, fakat İnsan'ın kalbindeki bu tanımlanamaz olan ebedî atılımın yerini alacak hiçbir öneride bulunmadığından dolayıdır.